

²⁴ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблема психічного здоров'я у сучасній психотерапії» 3–4 листопада 2006 р, Львів, Україна.

Резюме

Стаття розкриває тенденції розвитку вітчизняної правової доктрини у сфері захисту антропологічної цілісності людини в аспекті особистих немайнових прав.

Ключові слова: антропологічна цілісність людини, особисті немайнові права, медичне право, право біоетики.

Резюме

В статті розкриваються проблеми формування української доктрини правової охорони антропологічної цілісності людини через призму личних немайнових прав.

Ключевые слова: антропологическая целостность человека, личные немайновые права, право биоэтики, медицинское право.

Summary

This article consists the legal aspects of Ukrainian doctrine of the legal protection of the Personal Wholeness as a part of Moral Rights and in the sphere of medicine and biology. The author determines the personal wholeness through three main parts: wholeness of human body, wholeness of human genome and wholeness of human soil.

Key words: moral rights, personal wholeness, bioethics, medical law and law of bioethics.

Отримано 3.02.2011

А. В. КОСТРУБА

Анатолій Володимирович Коструба, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ТА ЇХ ОЗНАКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Діалектика суспільних відносин на сучасному етапі їх розвитку свідчить про достатньо високий рівень їх прискорення. Науково-технічний прогрес змушує людину думати і робити більше і швидше з кожним днем, і ця обставина не може не впливати на суспільні відносини, що, в свою чергу, неминує впливає і на правові відносини. Від того, чи відповідають правовідносини вимогам суспільства і динаміці його розвитку, залежить якісний їх стан і добробут у цьому суспільстві. Але, незважаючи на це, існують фундаментальні основи побудови правовідносин, їх виникнення, розвитку, функціонування і припинення. До таких основ належить вчення про юридичні факти, яке взяло свій початок у загальній теорії права і згодом стало актуальним для майже всіх галузей вітчизняного права. Це питання ніколи не втратить актуальності, оскільки, як зазначалося вище, є фундаментальною основою побудови і вивчення правовідносин.

Дослідженню юридичних фактів було присвячено багато робіт, серед яких праці таких видатних вчених, як О. О. Красавчиков, М. М. Агарков, В. А. Рясенцев, О. С. Іоффе, В. Б. Ісаков, В. І. Данілін, С. І. Реутов, Р. О. Халфіна та ін. Саме вони заклали основи розуміння юридичних фактів у теорії права, а багато їхніх робіт було присвячено саме юридичним фактам у цивільному праві. Потім ці дослідження були поглиблені в інших галузях права послідовниками піонерів наукової думки в цій сфері. Дослідженню проблеми юридичних фактів присвятили свої праці Н. В. Бровченко, О. Віхров, І. Єсіпов, А. М. Завальний, І. І. Сливич, А. М. Твердохліб, Г. М. Чувакова, С. І. Шимон та ін. Але в той же час дуже мало уваги присвячено ознакам юридичних фактів, їх характерним рисам, за допомогою яких можна встановити: чи є та чи інша обставина юридичним фактом чи ні.

Саме тому метою статті є дослідження ознак, які притаманні юридичним фактам як обставинам, діям чи подіям об'єктивної реальності і за посередництвом яких виникають, змінюються і припиняються цивільні права, обов'язки або правовідносини в цілому. Її новизна міститься в результатах наукового пошуку, які полягають у комплексному дослідженні юридичних фактів у цивільному праві.

Для того, щоб комплексно дослідити всі ознаки юридичних фактів, необхідно визначити погляди вчених на те, що є юридичні факти.

Для радянського часу був характерний розгляд юридичних фактів у їхньому зв'язку з державою. Так, у підручнику «Теорія держави і права» за редакцією К. А. Мокічева говориться, що юридичні факти – «це обставини, обрані державою з цілого ряду життєвих відносин і закріплені нею у гіпотезі правової норми як умова, що викликає певні правові наслідки».

Професор О. В. Сурілов, визначаючи поняття юридичного факту, посилається на позицію Р. О. Халфіної, для якої юридичний факт служить обов'язковою підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Юридичні факти, на його думку, – це життєві обставини, що пускають у хід норми права, у результаті чого настають певні наслідки – виникають, змінюються або припиняються правові відносини¹. Досить специфічне визначення юридичним фактам надає М. Ф. Казанцев у своїй праці «Гражданско-правовое договорное регулирование»: «Юридичний факт – це факт, з яким правові норми і ненормативні правові положення (акти) пов'язують настання юридичних наслідків»².

На думку Є. Трубецького, під юридичними фактами розуміються усі стани і події дійсності, яким властиво встановлювати або припиняти права. Станом є обставина, яка існує тривалий час, безперервно або періодично породжуючи юридичні наслідки³.

У юридичній літературі Ю. Г. Ткаченко було висловлене судження, що стосується формулювання поняття юридичних фактів: «Під юридичними фактами розуміються ті факти, із якими норма права пов'язує настання зазначених у ній юридичних наслідків». Розвиваючи таке поняття в іншій своїй роботі Ю. Г. Ткаченко пише, що «юридичні факти являють собою такі обставини, із якими закон пов'язує настання визначених юридичних наслідків». Досліджуючи цю проблему у своїх роботах, вона справедливо зауважує, що в нашій літературі юридичні факти здебільшого визначаються як обставини, що ведуть до виникнення, зміни або припинення правовідносин. На її думку, це визначення занадто вузьке, тому що воно не враховує, що юридичні факти можуть породжувати також і правоздатність, дієздатність, і не кореспондуючі один одному суб'єктивні права і юридичні обов'язки⁴. Не вдаючись до дискусії з приводу поняття юридичних фактів можна сказати, що майже у всіх них можна побачити багато спільних рис, які і формують найбільш суттєві ознаки юридичних фактів. У той же час, для того, щоб повною мірою зрозуміти природу юридичних фактів, необхідно поглибити дослідження і визначити якомога більше їх ознак.

Конкретність. Конкретність юридичних фактів проявляється в тому, що ними не можуть бути думки, події внутрішнього духовного життя тощо⁵. Надання правового значення (характеру) тим чи іншим обставинам залежить від волі законодавця, а не від учасників правовідносин, хоча без них ці обставини могли і не настати. Не право породжує факти, вони виникають та існують поза ним, але право надає їм статусу юридичних з метою їх регулювання та упорядкування суспільних відносин⁶. У той же час, у цьому разі право не має узагальнюючого значення. З цього приводу не можна ігнорувати позицію М. Рожкової, яка вносить точність в поняття юридичних фактів шляхом розмежування поняття «правова модель обставин» і «юридичний факт». Під правовою моделлю обставин вона розуміє абстрактну (типову) обставину, яке закріплено в гіпотезі норми права (чи декількох норм права) і з якими норма права пов'язує виникнення певних наслідків. Юридичний факт, вважає вона, традиційно розуміється як реально існуюча життєва обставина – явище чи процес. І тому, визначення юридичного факту не може базуватися на розумінні його як правової моделі обставин⁷. Вважаємо, що така позиція є слушною, оскільки вносить точність в визначення юридичного факту, відмежовуючи фактичні обставини від їх нормативної моделі.

Зокрема, законодавець у певних випадках враховує суб'єктивну сторону дій (вину, мотив, ціль) як елемент складного юридичного факту, такого, наприклад, як правопорушення.

Індивідуальність. Юридичні факти складаються, загалом, із дій конкретних суб'єктів. Навіть у тих випадках, коли у якості юридичного факту виступають юридичні події, то останні також спричиняють вплив або на особистість, або на предмети цілком визначених конкретних суб'єктів, у протилежному випадку вони є байдужими для права⁸. Юридичні факти також є індивідуальними оскільки дії конкретних людей породжують правовідносини для конкретно визначених осіб. Але, якщо ми говоримо про абсолютні правовідносини, то індивідуальність виражається в праві конкретної особи власника вільно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном, і в обов'язку невизначеного кола осіб не заважати конкретній особі – власнику, здійснювати ці свої правомочності.

Темпоральність. У силу того, що юридичні факти є конкретними життєвими обставинами, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, правосуб'єктності, прав чи обов'язків, то вони мають реально існувати у матеріальному світі, і, так би мовити, залишати певні сліди від свого існування. Юридичні факти мають темпоральні критерії. Не зважаючи на те, що вони можуть породжувати, змінювати і припиняти правовідносини, самі юридичні факти проходять якщо не завжди три, то обов'язково дві з вищезазначених фаз. Як будь-яка обставина реальної дійсності юридичні факти мають свій початок і свій кінець. Вони зароджуються (відбуваються) і припиняються. Але вони завжди мають час існування. Існування юридичних фактів може вимірюватися в секундах, хвилинах, годинах, днях, тижнях, місяцях, роках і навіть в долях секунд. І, частіше, коли справа доходить до встановлення моменту існування юридичного факту, то він вже минув, а тому правозастосовча практика виробила різноманітний інструментарій встановлення часу існування юридичних фактів. Існуючи в певному часі, юридичний факт існує і в певному місці (просторі). Під місцем існування юридичного факту розуміють певну місцевість або певний стан події.

Місце існування юридичного факту може бути встановлене законодавчо. Так, наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень»: «Державна реєстрація прав проводиться місцевими органами державної реєстрації прав виключно за місцем знаходження нерухомого майна»⁹.

Слід також привести зміст колізійної норми щодо правочину, яка встановлена п. 2 ст. 32 Закону України «Про міжнародне приватне право»: «У разі відсутності вибору права до змісту правочину застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правочином»¹⁰.

Крім того, місце існування юридичного факту може обиратися сторонами, як це визначено у ч. 1 ст. 647 ЦК України: «Договір є укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором»¹¹.

Або взагалі вчинятися в будь-якому місці, як, наприклад, нанесення шкоди.

Об'єктивованість. Юридичні факти є об'єктивованими оскільки, по-перше, деяка їх частина не залежить від волі суб'єкта. Класичним прикладом може стати народження дитини. Хоча людина докладає всіх зусиль для того, щоб створити нове життя, впливати на всі біологічні процеси і закони для неї не представляється можливим, оскільки ці закони є об'єктивними, такими, що існують поза волею людини, остання може лише пристосуватися до них і слідувати їм, але не змінювати.

Нормативність. Аналізуючи юридичні факти у правовому аспекті, як слушно зауважує М. Кучерявенко, необхідно враховувати те, що правового значення набувають не усі дії або події, а тільки ті, з якими пов'язуються певні правові наслідки, тільки ті життєві обставини, котрі передбачені нормами права. Саме тому, встановлюється діалектичний взаємозв'язок і взаємозалежність: без правової норми не може бути юридичного факту, без останнього не можуть наставати правові наслідки. Жодний юридичний наслідок не випливає безпосередньо із правової норми, завжди необхідною умовою є юридичний факт – конкретна життєва обставина, встановлена правовою нормою¹². Факти стають юридичними не із-за певних внутрішніх властивостей, а в результаті визнання їх такими державою, законом. Юридичними фактами є лише ті обставини, котрі прямо, або опосередковано зачіпають інтереси індивіда, суспільства, держави. Звідси слідує висновок, що юридичні факти – це такі обставини, які несуть в собі інформацію про стан суспільних відносин, котрі входять у предмет правового регулювання.

Інформативність. Дана ознака юридичних фактів є дуже цікавою з точки зору припинення правовідносин, прав чи обов'язків. Несучи в собі певну інформацію, юридичні факти ніби доводять до відома людини, що правовідносини виникли, змінилися чи припинилися. У випадку правоприпиняючих юридичних фактів – ця інформація є сигналом про те, що правовідносини припинилися в певний момент, що вони вже не існують. Правоприпиняючий юридичний факт є кінцевим етапом існування певних правовідносин, прав чи обов'язків і саме за допомогою юридичних фактів ми можемо отримати інформацію про динаміку суспільних відносин, про момент їх початку, зміни чи припинення, про їх стан та етап, на якому вони знаходяться. Саме тому юридичні факти є індикаторами суспільних відносин. Можливість несення юридичним фактом певної інформації опосередковано відображається в дослідженнях, присвячених предметам і засобам доказування. Так, проводячи аналогію між юридичним фактом і фактом як явищем об'єктивної дійсності слід звернути увагу на позицію В. Шевченка: «Коли йдеться про «факт» – це явище об'єктивної дійсності, умовно виділене з ланцюга найбільш значних взаємозв'язків та взаємозалежностей... Факт народжується у інформативному полі (тобто у полі, яке оточує і навіть виходить за межі соціально-нерівномірного суспільства) і породжує «інформацію», яка кодується «фактичними даними» і постає перед нами у вигляді «доказової інформації» для встановлення істини про існування чи не існування того ж самого факту»¹³.

Наслідковість. Майже всі дії фізичної особи є усвідомлюваними, направлені на настання певного результату. Кожна дія чи бездіяльність має свою мету – певні наслідки, для чого вона (дія або бездіяльність) відбувається (існує). У той же час, певні обставини об'єктивної дійсності можуть негативно впливати на стан психіки людини, що порушує її нормальне функціонування і призводить до неможливості адекватного відображення об'єктивної дійсності у психіці людини. У такому стані людина не здатна адекватно мислити або взагалі не керує своїми діями і не усвідомлює їх значення. Але навіть такі дії є юридичними фактами, оскільки не будучи спрямованими на настання конкретних юридичних наслідків можуть породити права та обов'язки для інших членів суспільства. Це є ще одним із проявів об'єктивованості юридичних фактів. Їх існування поза волею особи. У той же час, події матеріального світу, позбавлені суб'єктивного фактору, можуть викликати юридичні наслідки, просто перебуваючи в полі правової норми. Розглядаючи зв'язок між юридичним фактом і наслідком як причинно-наслідковий, необхідно звернутися до думки Л. Д. Донської, яка вважає, що причинний зв'язок, що розглядається як категорія правова, ніколи не є зв'язком суто об'єктивним, бо завжди зачіпає діяльність чи бездіяльність людини, у той же час він ніколи повністю не позбавляється об'єктивного змісту. У причинному зв'язку як у правовій категорії поєднуються об'єктивна і суб'єктивна складові. Навіть, коли наслідки дій чи бездіяльності особи настали виключно об'єктивно, відповідно до закономірностей природи, ці наслідки детерміновані дією чи бездіяльністю людини, що наділена свідомістю і волею¹⁴.

Ознаку наслідковості можна пояснити за допомогою одного з основних принципів діалектики – принципу всезагального зв'язку. Певна дія чи подія, яка має відображення в матеріальному світі і на яку поширюється дія правової норми здатна викликати певні наслідки, дії чи події в межах цих наслідків, можуть викликати інші наслідки і так безліч разів. Тобто, юридичний факт, будучи причиною виникнення прав та обов'язків (наслідків), сам є наслідком опосередкованого впливу іншого юридичного факту. Один юридичний факт може бути наслідком і одночасно причиною настання наслідків.

Формальна визначеність. Ще однією ознакою юридичного факту є фіксація соціальної обставини у встановленій законодавством процедурно-процесуальній формі. Найчастіше юридичні факти мають правове значення лише за умови їхнього належного оформлення і засвідчення.

Стимулювання. Юридичний факт, викладений у гіпотезі норми права, стає стимулом, коли особа пов'язує з ним настання бажаних для неї правових наслідків. Наприклад, для призначення пенсії особі необхідно мати страховий стаж. Тобто особа, яка розраховує отримати пенсію, повинна накопичити зазначе-

ний страховий стаж. Юридичний факт у цьому випадку виконує функцію стимулу, що є особливо важливо, коли правовим наслідком передбачається отримання житла, пенсії чи інших благ¹⁵.

Дослідивши ознаки юридичних фактів, запропоновані в сучасних наукових працях¹⁶, ми звернули увагу на те, що в них нічого прямо не вказано про таку ознаку юридичних фактів як їх *подвійний характер*. Цій властивості юридичних фактів приділена хоч і не велика, але значна увага в підручнику О. Ф. Скакун «Теорія держави і права», де сказано: «... один і той самий юридичний факт може бути правоутворюючим, правозмінюючим, правоприміняючим для суб'єктів, які є сторонами у правовідносинах. Так, факт смерті громадянина – обставина, що припиняє правовідносини між померлим і його дружиною, дітьми. Одночасно це є і правоутворюючим фактом, тому що після закінчення певного строку з дня смерті громадянина виникають правовідносини, пов'язані з реалізацією права дружини, дітей на спадщину»¹⁷. У правозастосовчій діяльності таких юридичних фактів зустрічається дуже багато. І, як у наведеному прикладі, вони можуть припиняти одні правовідносини і одночасно породжувати інші.

Отже, юридичні факти як певні обставини, правові моделі яких закріплені в нормі права, мають ряд ознак за посередництвом яких їх можна виділити з-поміж інших обставин, що не є юридичними фактами, а, відповідно, не породжують жодних юридичних наслідків для суб'єктів права. Юридичні факти мають конкретний характер, виражаються в конкретних діях або подіях, тягнуть конкретні, а не абстраговані наслідки і є об'єктивованими. Головною ознакою юридичних фактів є те, що правові моделі реальної дійсності знаходять своє відображення в нормах права, тобто мають юридичне віддзеркалення і саме ця ознака дозволяє припускати чи є конкретна життєва обставина юридичним фактом. На нашу думку, ознаки, наведені вище, сповна розкривають природу юридичних фактів, а тому представляють собою, певною мірою, інструментарій для науковців і юристів-практиків для відмежування життєвих обставин, що мають юридичні наслідки і можуть вважатися юридичними фактами від таких, що не наділені такою властивістю, а, відповідно, не представляють собою інтересу для права.

¹ Чувакова Г. М. Юридичні факти в сучасних загальнотеоретичних і галузевих дослідженнях / Г. М. Чувакова // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 18. – С. 78–83.

² Казанцев М. Ф. Гражданско-правовое договорное регулирование: исходные положения концепции / М. Ф. Казанцев // Известия ВУЗов, серия Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 90–102.

³ Чернадчук В. Окремі ознаки юридичних фактів у бюджетному праві / В. Чернадчук // Право України. – 2006. – № 5. – С. 86.

⁴ Чувакова Г. М. Вказана праця. – С. 80.

⁵ Кутателадзе О. Д. Категорія «юридичні факти» та підстави виникнення зобов'язань за цивільним законодавством України / О. Д. Кутателадзе // Митна справа. – 2005. – № 4. – С. 59–63.

⁶ Чернадчук В. Вказана праця. – С. 85.

⁷ Рожкова М. Юридические факты в гражданском праве / М. Рожкова // Хозяйство и право. – 2006. – приложение к № 7. – 80 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rozhkova-ma.narod.ru/books_text/JUR-FACTI.htm.

⁸ Кутателадзе О. Д. Вказана праця. – С. 60.

⁹ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

¹⁰ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

¹¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. // Голос України. – 2003. – № 45–46; 47–48. – С. 5.

¹² Чернадчук В. Вказана праця. – С. 86.

¹³ Шевченко В. Співвідношення понять «факту», «фактичних даних», «відомостей про факти» та «доказової інформації» / В. Шевченко // Право України. – 2003. – № 2. – С. 104.

¹⁴ Донська Л. Д. Об'єктивна і суб'єктивна складові у причинному зв'язку в сфері цивільного права / Л. Д. Донська // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 30. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 380.

¹⁵ Красовська В. Г. Правові стимули (поняття, ознаки, види) / В. Г. Красовська // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 65.

¹⁶ Бровченко Н. В. Юридичні факти у конституційному праві України: проблеми визначення дефініції та виділення кваліфікаційних ознак / Н. В. Бровченко // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 249–256; Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння / А. Завальний // Право України. – 2006. – № 1. – С. 113–116; Красовська В. Г. Вказана праця; Кутателадзе О. Д. Вказана праця; Чувакова Г. М. Вказана праця.

¹⁷ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум. – 2001. – С. 415.

Резюме

Стаття присвячена проблемі дослідження поняття і ознак юридичних фактів у цивільному праві.

Автор наводить ряд визначень юридичних фактів, сформованих вченими-юристами. У статті аналізуються існуючі погляди на ознаки юридичних фактів, а також проводиться глибоке дослідження ознак, які раніше не виділялися в окрему групу. Автор наводить приклади і норми вітчизняного законодавства, що характеризують юридичні факти.

Ключові слова: юридичні факти, ознаки юридичних фактів, правоприміняючі юридичні факти.

Резюме

Стаття посвячена проблеме исследования понятия и признаков юридических фактов в гражданском праве.

Автор приводит ряд определенных юридических фактов, сформированных учеными-юристами. В статье анализируются существующие взгляды на признаки юридических фактов, а также проводится глубокое исследование признаков, которые ранее не выделялись в отдельную группу. Автор приводит примеры и нормы отечественного законодательства, которые охарактеризуют юридические факты.

Ключевые слова: юридические факты, признаки юридических фактов, правопрекращающие юридические факты.

Summary

The article is devoted to the problem of research of notion and signs of juridical facts in a civil law.

An author brings a number over of decisions about the juridical facts formed by scientists-lawyers. Existent looks on the signs of juridical facts are analysed in the article, and also deep research of signs which were not before selected in a separate group is conducted. An author makes examples and norms of domestic legislation, that describes legal facts.

Key words: the legal facts, signs of the legal facts, the stopping legal facts.

Отримано 29.11.2010

А. А. ТЕЛЕСТАКОВА

Арменуї Абриківна Телестакова, кандидат юридичних наук, директор Юридичного інституту Київського міжнародного університету

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОГОВОРІВ
ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ**

Загальні критерії класифікації договорів про надання послуг. Для зорієнтування у розмаїтті послуг, що мають місце як у сфері матеріального, так і нематеріального виробництва, варто звернутись до галузевого класифікатора «Класифікація послуг і продукції у сфері побутового обслуговування», який затверджено наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 51 від 19.02.2002, що групує види діяльності за галузями, які різняться характером функцій у загальній системі суспільного поділу праці.

Така класифікація має міжгалузеве юридичне значення, насамперед – для вирішення питань державного регулювання у сфері стандартизації, сертифікації, ліцензування, ціноутворення видів діяльності, що віднесені до послуг.

Не менш цінними слід вважати наукові класифікації договорів про надання послуг як об'єктів цивільних прав. Будь-яка класифікація ґрунтується на виборі якого-небудь класифікаційного критерію (підстави). Однак, необхідно зосередити увагу на тих критеріях, які можуть вказати на юридичні особливості зобов'язань з надання послуг.

Г. Д. Отнюкова пропонує класифікувати послуги у різних сферах господарської діяльності за такими напрямками:

- 1) за строками – разові; строкові (протягом визначеного договором періоду часу); безстрокові;
- 2) за суб'єктом складом – між юридичними особами (відносини щодо надання таких послуг мають форму оперативно-господарських зобов'язань) чи між госпрозрахунковими підрозділами юридичної особи (опосередковуються внутрішньогосподарськими зобов'язаннями);
- 3) з урахуванням характеру вчинених дій – фактичні та юридичні;
- 4) залежно від зв'язку зі сферою матеріального виробництва – послуги, що сприяють виробництву товарів, які користуються попитом на ринку (маркетинг, консалтинг); послуги із забезпечення належного технічного рівня виробництва (інжиніринг); послуги посередників, організацій транспорту і зв'язку, що сприяють поставці й збуту продукції виробника; послуги банків, фінансових брокерів; аудиторські послуги¹. Позитивним у запропонованій класифікації є виділення самодостатнього критерію, що дає змогу встановити взаємозв'язок послуг зі сферою виробництва. Проте, класифікуючи послуги з урахуванням характеру вчинених дій, варто було би звернути увагу і на змішані послуги.

Своєрідний підхід до групування послуг можна відзначити в роботі О. О. Красавчикова в зв'язку з розглядом проблеми структурної диференціації сфери обслуговування. Автор виділив чотири структурні блоки сфери обслуговування: перший блок – соціальні зв'язки з надання послуг між організаціями; другий блок – соціальні зв'язки, що складаються у разі надання різного роду послуг організаціями громадянам; третій блок – відносини з надання послуг окремими громадянами організаціям; четвертий блок – з обох сторін суспільних відносин перебувають громадяни: один іншому надає послугу².